Recenzje

DOI: 10.19195/0137-1150.169.13

Monika Sidor, *Próba literackiej summy. Pisarz — prawda — historia w „Czerwonym Kole” Aleksandra Solżenicyna*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2017, ss. 292.

Zainteresowanie fenomenem Aleksandra Solżenicyna nie słabnie mimo upływu lat i — wydawać by się mogło — wyczerpania oryginalnych stanowisk badawczych względem tego zjawiska. Liczba prac powstałych w ostatnim dziesięcioleciu¹ świadczy jednak o tym, że literacka i publicystyczna spuścizna rosyjskiego noblisty nadal jest źródłem analiz, każde zaś kolejne odczytanie szeroko znanych dzieł przynosi świeże spojrzenie i prowadzi do nowych wniosków. Na gruncie polskim najnowszą pracą poświęconą twórczości autora *Zagrody Matryony* jest monografia *Próba literackiej summy. Pisarz — prawda — historia w „Czerwonym Kole” Aleksandra Solżenicyna* autorstwa Moniki Sidor. Praca lubelskiej literaturoznawczyni wpisuje się w rozwijane w Polsce od końca ubiegłego wieku badania nad twórczością Solżenicyna, których prekursorami byli Stanisław Poręba i Lucjan Suchanek.

Monika Sidor reprezentuje młodą generację badaczy twórczej spuścizny Solżenicyna, których łączy interdyscyplinarne podejście do przedmiotu analiz. W recenzowanej książce autorka skupia uwagę na najmniej znanym polskiemu czytelnikowi dziele rosyjskiego noblisty — epopei *Czerwone Koło*. Utwór określany przez pisarza jako *opus magnum* należy do najrzadziej poddawanych analizie i najczęściej krytykowanych dzieł rosyjskiego emigranta. Niedokończony cykl, nad którym prace trwały ponad pięćdziesiąt lat, traktuje o rosyjskiej rewolucji. Z tego powodu przeważająca część dotychczasowych badań dotyczy warstwy historycznej i kategorii wiarygodności w opisie faktów. *Novum* monografii Moniki Sidor zasadza się na podjęciu literaturoznawczej analizy *Czerwonego Koła*. Podstawowym założeniem badawczym jest uznanie epopei za dzieło kluczowe dla zrozumienia skomplikowanego systemu poglądów pisarza, jego metody twórczej i ewolucji myślowej. Badaczka odczytuje kilkutomowy utwór jako punkt wyjścia refleksji nad osobowością twórczą pi-

¹ Zob. m.in. I. Strýček, *Humánno-etické dilemy v ideách Alexandra I. Solženicyna*, Trnava 2015; Л. Сараскина, *Солженицын и медиа в пространстве советской и постсоветской культуры*, Москва 2014; А. В. Урманов, *Художественное мировоззрение Александра Солженицына*, Москва 2014; M. Kowalska, *Aleksander Solżenicyn: homo sovieticus i człowiek sprawiedliwy*, Toruń 2011; Ю. Н. Басенко, *Судьба интеллигенции в контексте эпохи в творчестве А. И. Солженицына*, Курск 2010; Н. М. Щедрина, *„Красное колесо” А. Солженицына и русская историческая проза второй половины XX века*, Москва 2010; P. Głuszkowski, *Antyrosja. Historyczne wizje Aleksandra Solżenicyna. Próba polskiego odczytania*, Warszawa 2008. W spisie nie uwzględniono prac wieloautorских i licznych artykułów.

sarza i krystalizacją jego światopoglądu. W związku z tym monografia zawiera liczne odwołania do bogatej twórczości „pustelnika z Vermont”, które doczekały się rozwinięcia na stronicach dzieła o rewolucji. W ten sposób badaczka potwierdza znaczenie cyklu dla holistycznego poznania fenomenu autora *Oddziału chorych na raka*: „*Czerwone Koło* jest swoistą syntezą poglądów pisarza, klamrą spinającą całą jego twórczość — od pierwszych prób literackich do ostatnich jego tekstów” (s. 19).

Książka składa się z czterech rozdziałów, co ma uzasadnienie w czterech węzłach epopei (każdemu z nich poświęcona jest osobna część monografii). Wybór tego rodzaju kompozycji jest słuszny, albowiem wieloletnia praca Sołżenicyna nad cyklem obejmowała burzliwe okresy w dziejach Związku Radzieckiego, co miało bezpośredni wpływ na biografię autora i jego ewolucję jako człowieka i pisarza. Ważne jest także to, że poszczególne części *Czerwonego Koła* powstawały w Rosji oraz poza jej granicami — emigracyjny okres pracy nad epopeją wyróżnia się większą swobodą twórczą, ułatwionym dostępem do archiwów i relacji świadków wydarzeń rewolucyjnych. Zdaniem Moniki Sidor uwidacznia się to w dominującym nad innymi węzłami faktografizmie *Marca siedemnastego* — pierwszej, powstałej w całości na obczyźnie, części dzieła. Chronologiczne ujęcie powstawania kolejnych części cyklu: od ambitnego zamysłu twórczego do niejasnej decyzji o przerwaniu pracy nad *opus vitae* pozwala ukazać krystalizację poglądów twórcy. Do kwestii najważniejszych, wokół których koncentruje się lubelska badaczka, można zaliczyć pojęcie prawdy, rolę pisarza w życiu narodu oraz znaczenie historii w procesie kształtowania społeczeństwa i jej związków z literaturą piękną.

Rozdział pierwszy — „*Sierpień Czternastego*”. *Warsztat pisarski* — przedstawia etap kształtowania się literackiej wizji historii rewolucji, wyjaśnia wybór formy gatunkowej i liczne rozwiązania kompozycyjne odzwierciedlające oryginalne podejście pisarza do klasycznego schematu powieści i funkcji narratora. Najbardziej nowatorskim elementem kompozycji wprowadzonym przez Sołżenicyna były tak zwane ekrany, operujące poetyką bliską scenariuszowi filmowemu. Ich zadaniem było maksymalne udramatyzowanie akcji oraz uwypuklenie elementów znaczących. W dalszej części rozdziału autorka przenosi uwagę na odniesienia temporalne, których znaczenie dla cyklu „zdradza osobliwe matematyczne spojrzenie Sołżenicyna na historię” (s. 36). Oprócz zagadnień czasowości zaakcentowano także funkcję stosunków przestrzennych, najmocniej zarysowanych w analizowanym węźle. Ostatni podrozdział tej części monografii odśladania niezwykle ważną problematykę dotyczącą metody „pisania historii losami ludzi” (s. 96). Badaczka akcentuje sens funkcjonowania w *Czerwonym Kole* ogromnej liczby postaci fikcyjnych i realnych, uzmysławiając czytelnikowi, że podmiotem historii, według pisarza, pozostają konkretne osoby, a przeszłość najlepiej odzwierciedlają losy jednostek.

W rozdziale drugim Monika Sidor odzwierciedla problematykę skoncentrowaną wokół najbardziej „literackiej” części cyklu — węzła *Październik szesnastego*. Niezwykle przekonująco wypadają rozważania o ewolucji Sołżenicynowskiego bohatera, prowadzone na przykładzie Worotyncewa, uznanego za „postać przełomową w porównaniu z wcześniejszymi bohaterami” (s. 100). Ciekawie prezentuje się również rozważania o nowym wymiarze kobiecości, sporządzone na podstawie analizy żeńskich postaci cyklu. W kolejnych częściach badaczka zajęła się tematem swoistego dla rosyjskiego noblisty rozumienia polifoniczności, wyróżniając skłonność twórcy do indywidualizacji ustalonych kodów literackich i znanych motywów. Potwierdzając „zakorzenie nie pisarza w szerokim nurcie rosyjskiej tradycji literackiej” (s. 118), autorka uwypukla intertekstualność *Czerwonego Koła*, wskazując na twórcze fascynacje i antyfascynacje Sołżenicyna. Osobne miejsce w tej części monografii wydzielono dla jednego, szeroko znanego polskiemu odbiorcy fragmentu epopei, zatytułowanego *Lenin w Zurychu*.

Historyk – pisarz – świadek. Ewolucja metody w „Marcu Siedemnastego” to tytuł trzeciej części recenzowanej monografii. Rozdział ten jest pogłębieniem wcześniejszych rozważań o związkach historii i literatury pięknej oraz relacji pisarz–historyk. Autorka wyjaśnia w nim szczególne rozumienie przez Sołżenicyna roli artysty w docieraniu do faktów historycznych i „odklamywaniu” historii. Z kolei podrozdział *Nierozpoznawalne znaki czasu. Tematyka a kom-*

pozycja stanowi ciekawą interpretację autorskiej wizji przyczyn rewolucji. Wyeksponowanie tej problematyki ma logiczne uzasadnienie, ponieważ „węzeł ten przedstawia punkt kulminacyjny, kiedy to wydarzenia nabierają ogromnego rozpędu i dokonuje się dziejowa tragedia Rosji” (s. 157). W dalszej części rozdziału badaczka snuje refleksje nad ukazaniem przez Sołżenicyna początkiem i rozwojem wydarzeń prowadzących do rewolucji październikowej. Dowodzi przy tym, że podejście pisarza wpisuje się w perspektywę proponowaną przez antropologię historyczną, zgodnie z którą wielość punktów widzenia (uzyskanych dzięki poszerzeniu źródeł o dzienniki, prywatne notatki, relacje żyjących świadków) pozwala odczytać rewolucję nie jako zapis zdarzeń, lecz „stan ducha”. Ostatnia część trzeciego rozdziału dotyczy artykułu Sołżenicyna *Rozmyślania nad rewolucją lutową* (1980–1983), ostatecznie usuniętego z cyklu. Tekst ten jest jednak strukturalnie związany z epopeją i wnosi do materiału historycznego dopełniający komentarz. Słusznie zatem badaczka pochyliła się nad *Rozmyślaniami*, zauważając łączność artykułu z cyklem *Czerwone Koło* „na poziomie tematyki, stylu, kompozycji czy strategii narracyjnej” (s. 195).

Rozdział czwarty, zatytułowany „*Kwiecień Siedemnastego*”. *Epilog czy wyczerpanie?*, jest próbą rozwiązania zagadki niejednoznacznego zakończenia epopei. Lubelska badaczka konsekwentnie dowodzi, że niedokończone węzły nie były wyrazem zmęczenia Sołżenicyna, lecz stanowią zaplanowaną w formie konspektowej kontynuację losów ojczyzny. Rozważania w tym rozdziale rozpoczynają się od wyjaśnienia warstwy zdarzeniowej i strategii narracyjnej ostatniego węzła, w którym pisarz stara się jeszcze głębiej wniknąć w przyczyny rewolucji. Monika Sidor eksponuje znaną z innych dzieł Sołżenicyna tezę o moralnym upadku narodu, rozwarstwieniu społecznym i oddaleniu od Boga. Jednocześnie zauważa, że cykl o rewolucji nie służy szczegółowemu poznaniu faktów historycznych, lecz „ma pomóc Rosjanom odnaleźć swoją tożsamość, wyczulić na kłamstwo, przysposobić do poszukiwania prawdy, a wreszcie nauczyć żyć” (s. 239).

Monografia *Próba literackiej summy* zajmuje ważne miejsce w badaniach nad literacką spuścizną autora *Oddziału chorych na raka*. Niewątpliwym atutem pracy Moniki Sidor jest nowatorskie podejście badawcze do analizowanego materiału, zorientowane na wskazanie współzależności *Czerwonego Koła* i pozostałych dzieł należących do literackiej spuścizny pisarza. Autorka zmierzyła się z utworem o gigantycznych rozmiarach, uznanym przez samego Sołżenicyna za „dzieło życia” i — co ważne — wyszła z tej próby zwycięsko, prezentując w ten sposób dowód niewyczerpanych możliwości, jakie daje analiza dorobku rosyjskiego noblisty.

Bibliografia

- Basenko Ů. N., *Sud'ba intelligencii v kontekste epohi v tvorčestve A. I. Solženicyna*, Kursk 2010.
 Głuszkowski P., *Antyrosja. Historyczne wizje Aleksandra Sołżenicyna. Próba polskiego odczytania*, Warszawa 2008.
 Kowalska M., *Aleksander Sołżenicyn: homo sovieticus i człowiek sprawiedliwy*, Toruń 2011.
 Saraskina L., *Solženicyn i mediá v prostranstve sovetskoj i postsovetskoj kul'tury*, Moskva 2014.
 Strýček I., *Humánno-etické dilemy v ideách Alexandra I. Solženicyna*, Trnava 2015.
 Šedrina N. M., „*Krasnoe koleso*” A. Solženicyna i russkaá istoričeskáá proza vtoroj poloviny XX veka, Moskva 2010.
 Urmanov A. V., *Hudožestvennoe mirovozzrenie Aleksandra Solženicyna*, Moskva 2014.

Martyna Kowalska
 (Uniwersytet Jagielloński)

Data przesłania artykułu: 15.10.2018

Data akceptacji artykułu: 25.10.2018